

KÖZLEMÉNYEK

A honfoglalás története Laskai Osvát második Szent István-sermójában. Laskai Osvát két beszédet állított össze Szent István királyról;¹ mindkettőben olvasható egy-egy rövid honfoglalás-történet, amelyek tartalmilag csak részben egyeznek meg egymással. Íme a szent királyról írt első sermo szóban forgó részlete:

„Ea siquidem tempestate, qua gens Hunorum ecclesiam Dei depopulabatur, erat in ea gente princeps quidam quartus ab illo, qui ingressionis Hungarorum in Pannoniam dux primus fuit, nomine Geysa, severus quidem et crudelis in suos, misericors autem ad alienos, maxime Christianos. Hoc quoque notandum diligenter est, quod duabus vicibus ingressi sunt Hungari in Pannoniam. Primo Bendeguz, filius Thorde tentavit de Sithia venire, qui tamen defunctus extitit. Qui habuit tres filios de genere Kadar, scilicet Ethele, Keve et Budam. Hi anno Domini CCCCXVII venerunt cum maxima multitudine, tandem Chaba, filius Athile iterum regressus in Scythiam, et ibi genuit Ed. Ed vero Ugyel. Ugyel autem Eliud. Eliud Almas, qui quidem ideo sic vocatus est, quia mater eius vidit in somnis de ventre eius crescere pulcherrimam arborem, in qua erant generosi reges et duces. Et sic factum fuit, quia sancti reges de ea processerunt, videlicet Stephanus, Emericus, Ladislaus, Ludovicus etc. Somnus enim Hungarico idiomate alom dicitur, et inde Almas vocatus extitit, qui copiosa multitudine Hunorum secunda vice egressus in Pannoniam, et prope Tituliam occisus est. Qui genuerat Arpad, et iste fuit primus dux. Arpad genuit Zolthan, qui genuit Toxon, qui genuit Geysam et Michlem. Geysa igitur existens quartus dux statuit libertatem intrandi regnum suum clericis, monachis et Christianis, et concessit licentiam adeundi presentiam suam. Quid plura?”²

A ferences szerző feltehetőleg olvasmányélményei alapján emlékezetből fogalmazta meg a passzust. A kurzívval jelzett mondatok az idézet elején és végén a Hartvik-féle István-legendára vezethetők vissza, a legendarészletek által keretbe foglalt szöveg pedig Anonymus gesztája, a Thuróczy-krónika, valamint egy a Knauz-krónika családjába tartozó kézirat ismeretéről tanúskodik.³ Laskai a sermórészlet megfogalmazása során egy olyan, vizuális vagy írásos forrásból ismert kompozíciót is felhasznál, amely egy családfán ábrázolta az Árpád-házi szent királyokat és Nagy Lajost.⁴

A ferences barát második Szent István-sermójában is foglalkozik a magyarok pannóniai bejövételével:

¹ OSUALDUS de Lasko: *Sermones de sanctis Biga salutis intitulati*. Hagenau, 1497. Sermo LXXVI., LXXVII. OSzK, Inc. 1029.

² OSUALDUS de Lasko: *i. m.* H4v.

³ KERTÉSZ Balázs: *Laskai Osvát a magyarok pannóniai bejövételéről. Anonymus gesztájának utóéletéhez.* = MKsz 2005. 373–384. (A továbbiakban: KERTÉSZ: *Laskai Osvát...*, i. h. 2005.)

⁴ KERTÉSZ Balázs: *A turul-monda Laskai Osvát egyik Szent István-napi prédikációjában.* = MKsz 2004. 374–384.

„*Ea siquidem tempestate, qua gens ipsa Dei ecclesiam depopulabatur, erat in ea princeps quidam quartus a secundo ingressionis in Pannoniam, Geysa nomine. Unde secundum Isid. li. XV. et XVI. Pannonia a Penninis Alpibus est vocata, quibus ab Italia secernitur, regio fortis est et solo leta, a tribus fluviiis, Danubio, que olim Hyster vocabatur scilicet, et Sava ac Tycia est vallata. Habet autem ab Oriente Mesiam, ab Euro Hystriam, ab Affrico autem Penninos habet Alpes, ab Occasu Galliam Belgicam, a Septentrione Danubium litem, qui Germaniam preterfluit. Est enim terra spaciosissima et fertilissima, montibus et silvis munitissima, multis fluminibus et aquis irrigua, venis aureis et aliis metallis ditissima, sal etiam optimum in quibusdam montibus effoditur, propter pascua uberrima feris et pecudibus adimpletur, gleba eius valde est frugifera et vinifera in multis locis. Hanc terram secundum Orosium Huni, qui vulgari-ter Hungari appellantur a quodam fluvio Ungh⁵ nomine, ubi prius castra metati fuerant,⁶ collecto agmine occupaverunt, et expulsis inde incolis a primeva sua origine nomen genti et patrie indiderunt, quam quidem terram bis intraverunt. Primo enim intravit fortissimus Atthila cum fratribus suis, scilicet Buda, Keve, Bela et Ladicha. Atthila in ea genuit Aladarium, qui sine prole decessit, et Chaba, qui patre mortuo expulsus rediit in Scythiam, ubi genuit Edemen et Ed. Ed genuit Ugyel, qui genuit Eliud, qui genuit Almas, qui genuit Arpad. Et iste secundo egrediens cum multis capitaneis Hunorum prope Thytel est occisus, qui genuerat Arpad. Iste est primus princeps secunde ingressionis, et genuit Zothan, qui genuit Toxon, qui⁷ genuit Geysam, patrem beati Stephani regis. *Qui Geysa fuit crudelis in suos, misericors tamen in alienos, precipue in Christianos, statuit securum aditum in suum ducatum intrare volentibus clericis et monachis, ex quorum conversatione (illustrante Christi gratia) fidem Christi suscepit, cepitque cogitare, quomodo crudeles gentis sue domaret, ac episcopatus ordinaret, ut patet in legenda.*”⁸*

A szerző, hasonlóan a feljebb bemutatott sermórészlethez, ezt a passzust is több forrás alapján fogalmazta meg. A szöveg elején és végén a Hartvik-féle Szent István-legendának ugyanarról a helyéről merít, mint a másik beszédben, azonban a Géza kegyetlenségére és irgalmasságára utaló megjegyzés (Geysa fuit crudelis ... in Christianos) nem a passzus elején, hanem a végén olvasható, ahol valamivel bővebben használja fel a legendát.⁹ Ezeket a mondatokat kurzív betű jelöli.

A Pannónia-etimológiát tartalmazó, valamint a határokat megnevező mondatok (Unde secundum ... preterfluit) végső forrása Isidorus Etymologiae című munkája tizennegyedik könyvének negyedik fejezetében található. Laskai hivatkozása pontatlan, valószínűleg nem közvetlenül idézi a sevillai püspök művét. Isidorus így ír Pannóniáról:

„Pannonia ab Alpibus Poeninis est nuncupata, quibus ab Italia secernitur: regio viro fortis, et solo laeta, duobus satis acribus fluviiis Drabo, Saboque vallata. Coniungitur autem cum Norico et Rhetia, habens ab Oriente Moesiam, ab Euro Istriam, ab Africo

⁵ Az OSzK általam használt Inc. 1029 jelzetű ósnyomtatványában 'vugh' névalak olvasható. A nyilvánvalóan 'ungh'-ből romlott alak javítható például az OSzK Inc. 1030 jelzetű kötete alapján (I2r).

⁶ Az ósnyomtatványban 'fuerat' olvasható.

⁷ 'qui' az ósnyomtatványban nem szerepel.

⁸ OSUALDUS de Lasko: *i. m.* Iv–I2r.

⁹ Vö. *Scriptores rerum Hungaricarum. I–II.* Edendo operi praefuit E. SZENTPÉTERY. Bp. 1937–1938. Reprint: Bp. 1999. Az utószót írta SZOVÁK Kornél és VESZPRÉMY László. II. 403–404. (A továbbiakban: *SRH*)

vero Alpes Appenninas, ab Occasu Galliam Belgicam, a Septentrione Danubii fontem, vel limitem, qui Germaniam, Galliamque secernit.”¹⁰

A ferences barát egy helyen láthatóan tudatosan változtat a forrásszövegen: annak a két folyónak a nevét (Drabo, Sabo), amelyek Isidorus szerint Pannóniát körülveszik, három általa is ismert folyó nevével cseréli fel (Danubius, Sava, Tycia).

A föld gazdagságát leíró mondat (Est enim terra ... multis locis) forrása a Thuróczy-krónika kritikai kiadás szerinti tizenharmadik fejezetének eleje.

„Hec regio olim panis ab ubertate Pannonia denominata esse traditur, que nunc ab Hungaris ipsam incolentibus mutato nomine Hungaria vocitatur, regionum nobilissima, famosissimorum annuum decursu irrigua, campis pariter et montibus mixtum decora, auri et argenti necnon ceterorum metallorum ac salis peroptimi genitrix fecundissima, terrarum fertilissima, vino habundantissima silvarumque et pascuorum frequentissima ...”¹¹

Ez a részlet korábbi történeti elbeszélő forrásainkban nem található meg. A caput címe: „De ingressu Hunorum in Pannoniam et de bello eorundem in campo Tarnokwelgh commisso.” A fejezet azzal a középkor végén általánosan ismert Pannónia-etimológiával kezdődik, amely szerint ezt a vidéket kenyérbőségéről nevezték el.¹² Laskai invenciózus írói stílusára vall, hogy ezt a névmagyarozatot Isidorus szövegével helyettesítette.

Az aláhúzással jelölt szövegrész közli, hogy a magyarokat az Ung folyóról nevezték el: „... Huni, qui vulgariter Hungari appellantur a quodam fluvio Ungh nomine ...” Ez a névmagyarozat csak Kézai Simon gesztájában található meg:

„... Hunni sive Hungari ... in fluvio Hung vocato, ubi castrum fundavere, resederunt. A quo quidem fluvio Hungari a gentibus occidentis sunt vocati.”¹³

Hasonló magyarozatot hoz Anonymus is azzal a különbséggel, hogy szerinte Ung váráról nevezték el a magyarokat.¹⁴

Kézaival kapcsolatban szeretnék utalni Laskai második Szent László-sermójára. A beszédben olvasható egy olyan részlet, amely többek között az András, Béla és Levente által kötött megállapodást, valamint András hatalomra kerülését mondja el. A ferences író a Thuróczy-krónika alapján fogalmazta meg a történetet, de nem egy összefüggő passzust másolt le, hanem a krónika külön-

¹⁰ ISIDORUS Hispalensis: *Etymologiarum libri XX*. In: MIGNE, Jacques-Paul: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, 82. Paris, 1850. 507 B. A forrásra TARNAI Andor mutatott rá: „A magyar nyelvet írni kezdik” Bp. 1984. 195. 258. jegyzet.

¹¹ JOHANNES de Thurocz: *Chronica Hungarorum. I. Textus*. Ediderunt Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ. Bp. 1985. 34. (A továbbiakban: *JOHANNES de Thurocz: Chronica*)

¹² JOHANNES de Thurocz: *Chronica Hungarorum. II. Commentarii 1–2*. Composuit Elemér MÁLYUSZ adiuvante Julio KRISTO. Bp. 1988. II/1. 92.

¹³ *SRH I.* 165.

¹⁴ *Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars. (Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte.)* Unter Mitarbeit von László VESZPRÉMY herausgegeben von Gabriel SILAGI. Sigmaringen, 1991. (a továbbiakban: *Gesta*) 36.: „Hungari dicti sunt a castro Hungu ... Unde omnes nationes circumiacentes vocabant Almum filium Ugek ducem de Hungvar et suos milites vocabant Hungvaros.”, 56.: „... vocatus est Arpad dux Hungvarie, et ab Hungu omnes sui milites vocati sunt Hungvari secundum linguam alienigenarum ...”, 94.: „O Sithici, qui ... a castro Hungu vocati estis Hungarii ...”

böző helyeiről gyűjtötte össze a részleteket.¹⁵ Megtudjuk a szövegből, hogy a három testvér közül azért kezdte András az uralkodást, mert ő volt a legidősebb: „Primo igitur Andreas Albus, quia maior erat natu, regnavit ...” Középkori elbeszélő forrásaink közül egyedül Kézai munkája utal András idősebb voltára. A gesztában a következőket olvashatjuk András királlyá választásával kapcsolatban:

„Tunc tres fratres Albensem ingressi civitatem, ab omnibus episcopis, nobilibus omnique populo cum summa laude sunt suscepti, et Andreas aevo potior in regni solium sublimatur.”¹⁶

A szövegpárhuzamok alapján feltételezhető, hogy Laskai olvasta Kézai Simon munkáját. A feltevésnek a geszta utóéletére vonatkozó ismereteink sem mondanak ellent. A 14. századi bővebb szövegezésű krónikaszerkesztések kéziratcsaládjai tanúsítják, hogy IV. László történetírójának művét egymástól függetlenül többször is felhasználták, a 15. század végén íródott Sambucus-kódex elejére pedig bemásolták Kézai ajánlását és bevezetőjét.¹⁷

Laskai az Ung folyóhoz kapcsolódó etimológia ismertetése után a következőképp fogalmaz: „ubi prius castra metati fuerant”; szerinte tehát a magyarok az Ung folyónál táborot vertek. Ezzel szemben Kézainál arról olvashatunk, hogy a magyarok a Hung folyó mellett várat építettek: „Hungari ... in fluvio Hung vocato, ubi castrum fundavere, resederunt.” Nem zárható ki, hogy a kérdéses helyen a ferences író önálló fogalmazásáról van szó, ugyanakkor érdemes újra felütnünk P. mester munkáját. Amíg Kézai művében egyszer sem, addig Anonymusnál huszonzét ízben fordul elő a 'castra metati' kifejezés mindig 'táborot ver', 'letáborozik' értelemben. Az esetek többségében a szövegkörnyezet hasonló a Laskainál olvasható részlethez: a Kárpát-medencét birtokba vevő magyar sereg, illetve a kisebb-nagyobb seregrészek valamelyik folyó mellett vagy közelében táboroznak le.¹⁸ Elképzelhető, hogy a ferences

¹⁵ KERTÉSZ Balázs: *Krónikaszövegek Laskai Osvát prédikációiban*. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. Szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. Piliscsaba-Bp. 2005. 680–683. (A továbbiakban: KERTÉSZ: *Krónikaszövegek...* i. h. 2005.)

¹⁶ *SRH I.* 178.

¹⁷ *SRH II.* 742–743. (A Kézai gesztájáról írt összefoglaló VESZPRÉMY László munkája.); SIMONIS de Kéza: *Gesta Hungarorum*.—SIMON of Kéza: *The Deeds of the Hungarians*. Edited and translated by László VESZPRÉMY and Frank SCHAER. Bp. 1999. XXI.

¹⁸ *Gesta*, 56.: „... Almus et sui primates ... ad castrum Hung equitaverunt ... Et castra metati essent circa murum ...”, 64.: „... castra metati sunt in campo iuxta fluvium Tucota ...”, 68.: „... ceperunt equitare iuxta Thysciam versus fluvium Zomus, et castra metati sunt in illo loco, ubi nunc est Zobolsu ...”, 72.: „... castra metati sunt iuxta fluvium Souiou ...”, 80.: „... castra metati sunt iuxta Parvos Montes ...”, 82.: „... castra metati sunt iuxta fluvium Heuyou ...”, 82.: „... venientes usque ad fluvium Naragy et castra metati sunt iuxta rivulos aquarum ...”, 84.: „... venerunt usque ad fluvium Zogea et castra metati sunt per crepitudinem eiusdem fluminis ...”, 84.: „... castra metati sunt iuxta fluvium Ypul.”, 86.: „... castra metati sunt in campo iuxta quoddam castellum terreum ...”, 88.: „... castra metati sunt iuxta fluvium Sytva.”, 94.: „... castra metati sunt iuxta montem Teteuetlen usque ad Thysciam ...”, 98.: „... iuxta fluvium Voyos castra metati sunt ...”, 98.: „... castra metati sunt iuxta Danubium ...”, 100.: „... iuxta fluvium Culpe castra metati sunt ...”, 102.: „... castra metati sunt iuxta insulam ...”, 104.: „... venerunt versus fluvium Temes et castra metati sunt iuxta Vadum Arenarum.”, 104.: „... castra metati sunt iuxta fluvium Ponoucea.”, 108.: „... castra metati sunt iuxta Danubium ...”, 110.: „... castra metatus est iuxta Danubium ...”, 112.: „... castra metatus est iuxta montem Pacoztu.”, 112.: „... in campo Peytu castra metati sunt ...”, 114.: „... castra metati sunt iuxta campum Putei Salsi ...”, 114.: „... iuxta Montem Sancti Martini castra metati sunt ...”, 116.: „... iuxta fluvium Couroug castra metati sunt ...”, 116.: „... iuxta fluvium Tekereu castra metati sunt.”, 118.: „... castra metati sunt iuxta fluvium Iouzas.”

író a magyaroknak az Ung folyónál történt táborozására utaló mellékmondatot Anonymus gesztája alapján fogalmazta meg. A feltevés megerősíti azt a korábban megfogalmazott álláspontot, amely szerint a barát olvasta P. mester művét.¹⁹

A továbbiakban a ferences szerző a krónikára támaszkodva néhány mondatban utal a hunok, azaz a magyarok első és második bejövetelére. Az első Szent István-sermóhoz hasonlóan itt is lazán kezeli a krónikát; azt állítja például, hogy Aladár, Attila fia utód nélkül halt meg (Atthila ... genuit Aladarium, qui sine prole decessit), jöllehet a krónika egyáltalán nem utal Aladár utódaira.²⁰

A leírtakból kitűnik, hogy Laskai szövegformáló módszere ugyanolyan, mint az első Szent István-sermo honfoglalás-történetének esetében: a több forrás alapján feltehetőleg emlékezetből megfogalmazott elbeszélést a Hartvik-féle Szent István-legendán alapuló mondatok foglalják keretes szerkezetbe. Érdemes hangsúlyozni, hogy a Knauz-krónika családjába tartozó szövegből, Anonymustól és Kézaitól egyik sermórészletben sem vesz át hosszabb, összefüggő passzusokat. Ezek a források csak felvillanásszerűen vannak jelen a két idézetben. A ferences barát számára a két honfoglalás-történet megszövegezése során a vezérfonalat a Thuróczy-krónika jelenthette, amelyet – ahogy azt már korábban láthattuk – számos esetben felhasznált.²¹

KERTÉSZ BALÁZS

Egy 12. századi lelkipásztori „zsebkönyv.” A National Library of Scotland, Edinburgh, Ms. 18. 8. 6 jelzetű kézírata.* A Kálmán király uralkodásának idején (1095–1116) összehívott I. Esztergomi Zsinat (1100)¹ előírta, hogy minden főesperesnek kánonjogi kézikönyvvel (liber canonicus) kell rendelkeznie.² Ez a gyűjtemény abban az időben minden valószínűség szerint a Decretum Burchardi Wormatiensis, vagy ennek valamilyen kivonata lehetett Magyarországon.³ Az említett magyar zsinat ugyanarra az időszakra esik, amikor Chartres-i Szent Ivo püspök egyházi jogi gyűjteményt szerkeszt. Ivo szándéka, hogy a kánonjogi ismeretek megerősítésével, a papság életének és a pasztorális tevékenység fegyelmi kereteinek összegyűjtésével segítse az egyház intézményes működését. Chartres-i Ivo munkáit 1093 és 1095 között állíthatta össze. A kánojtörténet hagyományosan három gyűjteményét tartja számon: a Collectio tripartitát; a Decretumot; és a Panormiát.⁴ Az utóbbi évtizedekben ezeket a gyűjteményeket egymáshoz való viszonyuk, illetve a Decretum

¹⁹ KERTÉSZ: *Laskai Osvát...*, i. h. 2005. 373–384.

²⁰ JOHANNES de Thurocz: *Chronica*, i. m. 1985. 56–57. A másik István-beszédhez I. KERTÉSZ: *Laskai Osvát...*, i. h. 374–375.

²¹ KERTÉSZ: *Krónikaszövegek...* i. h. 2005. 669–684.

* A tanulmány az Instituto de Derecho Europeo Clásico (IDEC) és A középkori kánonjogi gyűjtemények és az európai ius commune című, OTKA T 048584/2004 sz. kutatási program keretében készült. Külön köszönetet mondunk Prof. Carlos Larrainzarnak és Prof. José Miguel Viejo-Ximéneznek az IDEC, továbbá Kenneth Dunn-nak (National Library of Scotland Edinburgh.)

¹ WALDMÜLLER, L.: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn*. Paderborn–München–Wien–Zürich, 1987. 168–169.

² Ut omnes archidiaconi breviar(i)um canonum habeant. ZÁVODSZKY Levente: *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp. 1904. 205.

³ SZUROMI Sz. A.: *Les trois premiers synodes d'Esztergom et la discipline ecclésiastique en Hongrie au XIIe siècle*. = *Folia Theologica* (12.) 2001. 57–64.

⁴ Kiadások: *Panormia* (a továbbiakban IP): MIGNE, I. P.: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, 1–221. Lutetiae Parisiorum 1844–1864. (A továbbiakban PL) 161. 1041–1344. – Decretum (a továbbiakban ID): PL 161. 67–1022. – Tripartita (a továbbiakban Tr) (kiadatlan).